

A TÁRSADALOMFÖLDRAJZ TUDOMÁNYRENDSZERTANI BESOROLÁSÁNAK HAZAI ÉS NEMZETKÖZI GYAKORLATA

CSOMÓS GYÖRGY

DOMESTIC AND INTERNATIONAL PRACTICES IN THE CLASSIFICATION
OF SOCIAL GEOGRAPHY

Abstract

In Hungary, social geography as an academic discipline is classified as an Earth science, which suggests that it is eventually considered to be a subfield of natural sciences. When submitting an application, applying for a PhD degree, Habilitation, or a DSc degree, (social) geographers are forced to take into account not only the requirements of social sciences but also those of natural sciences. This discrepancy makes it challenging for social geographers to climb the career ladder. In this paper I present how geography as a complex academic field is classified in Hungary and how it is classified by international organizations, universities, databases, and scientific publishers. Results show that the gap between the two classification methods is significant. Moreover, there is a difference between how social geography is positioned in the academic classification system of Hungary and that of foreign (primarily Anglo-American) countries.

Keywords: geography, social geography, academic classification methods

Bevezetés

A társadalomföldrajznak, mint tudományos diszciplínának az egzakt definiálása korántsem könnyű feladat, amit mi sem bizonyít jobban, mint a megannyi különböző megközelítésű és akár szubjektív impressziókat is tartalmazó értelmezés (lásd többek között TÍMÁR 2001, MÉSZÁROS 2006, ENYEDI 2007, PROBÁLD 2007, TÓTH [szerk.] 2014). A definíciókból világosan levonható az a konklúzió, miszerint a társadalomföldrajz valahol a természettudományok és a társadalomtudományok közös halmazában helyezkedik el (lásd részletesen (TÓTH 2012). Ez a kompromisszumos meghatározás messzemenőig elfogadható, hiszen mindössze megerősíti a társadalomföldrajz interdiszciplináris voltát. A társadalomföldrajzot művelők számára azonban elkerülhetetlen, hogy az említett kompromisszumot időnként felodják, és a társadalomföldrajz tudomány-rendszertani besorolása konkrét formát öltön. Leegyszerűsítve a fentieket: társadalomtudományi, vagy természettudományi diszciplínaként kell-e kezelni a társadalomföldrajzot? Egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy például az egyetemi habilitációk során, vagy az MTA doktori cím megszerzése érdekében társadalomtudományokra, vagy természettudományokra vonatkozó követelményeket kell-e teljesíteniük a jelölteknek. Elég csak arra gondolni, hogy a társadalomtudományok legfontosabb publikációs formája nem a folyóiratcikk, hanem a könyv (legalábbis ez az állítás hazai forrásokban többször is felbukkan), míg a természettudományok erősen folyóirat centrikusak (CSABA L. et al. 2014, SZEGEDY-MASZÁK M. 2015, CSOMÓS 2016). A társadalomtudományi diszciplínákat művelők számára az egyéni tudományos teljesítmény megítélése olyan tudományometriai mutatók alapján, mint például az impaktfaktor nem teljesen evidens, hiszen impaktfaktora (Web of Science Journal Citation Reports) csak folyóiratoknak van, könyveknek és konferenciacikkeknek pedig nincs. Ezzel szemben a természettudományi diszciplínákat művelők körében az impaktfaktor mindenhatósága (függetlenül a folyamatos reformtörekvésektől) megkérdőjelezhetetlen. Egy létező objektív probléma továbbá, hogy az impaktfaktorral rendelkező nemzetközi folyóiratokban

nehéz kizárólag magyarországi kutatási témákra (tehát az országhatáron belüli térre és a magyar társadalomra) fókuszáló publikációkat megjelentetni, ugyanis az ilyen jellegű kutatások nem feltétlenül váltanak ki nemzetközi érdeklődést. Azokat a cikkeket pedig, amelyekről sejtethető, hogy nem fognak elég olvasót (végeredményben potenciális idézőt) vonzani a nemzetközi folyóiratok főszerkesztői még lektorálásra sem küldik ki, hanem azonnal elutasítják. Ennek fényében akár le is szögezhetjük: a társadalomföldrajz nem kellően egzakt, és ez a tény mindenképpen gátolja a hazai kutatók megjelenését a nemzetközi folyóiratokban. Ez természetesen egyáltalán nem lenne probléma, hiszen számos olyan társadalomtudományi diszciplína létezik Magyarországon, amelyek kutatási témái alapvetően hazai közönséget céloznak meg (pl. jogtudományok, történelemtudományok, szociológia), és amelyek sajátosságai az egyetemi, akadémiai minősítési kritériumrendszerekben meg is jelennek. Csakhogy Magyarországon a társadalomföldrajz a földtudományok tudományágon keresztül természettudományi szakterületként van számon tartva (bár ez sem teljesen egyértelmű), vagyis a természettudományokat gyakorlók részéről joggal várható el, hogy a társadalomföldrajzosok is természettudományi diszciplínákra vonatkozó (vagy legalább azokhoz közelítő) kritériumokat teljesítsenek.

A tanulmányomban nem kívánom elméleti szinten értelmezni, hogy mivel foglalkozik a társadalomföldrajz, hogy milyen a belső struktúrája (a válaszokat lásd részletesen pl. TÓTH J. [szerk.] 2014 munkájában). Helyette arra a kérdésre kívánok válaszolni, hogy a mindennapi gyakorlatban használt tudományterületi osztályozási rendszerekben hol helyezkedik el a társadalomföldrajz: a társadalomtudományok, vagy a természettudományok között? Az egzakt válasz érdekében a fontosabb hazai és nemzetközi tudományos szervezetek, intézmények, tudományos kiadók és adatbázisok osztályozási rendszereit tekintem át. A tanulmány végén arra is kitérek, hogy ennek a látszólag technikai kérdésnek miért, mikor és hol van jelentősége.

A hazai gyakorlat

A tudományterületi osztályozás legkompetensebb hazai intézménye a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), amelynek a tudományos osztályokra vonatkozó szervezeti struktúrája adhat választ a társadalomföldrajz tudományterületi hovatartozásának kérdésére. Az MTA honlapján a következők olvashatók:

„A tudományos osztály az MTA köztisztviselési struktúrájának alapegysége, amely egy tudományág vagy egymáshoz közel álló több tudományág képviselőit foglalja magában.”

Az MTA 11 tudományos osztállyal rendelkezik, amelyek egyike, konkrétan a X. osztály a Földtudományok Osztálya. Mint minden osztályban, a Földtudományok Osztályban is található specifikus tudományos bizottságok, szám szerint 11, egy pedig ezek közül a „Társadalom-földrajzi Tudományos Bizottság”. Az MTA ugyanakkor kerüli a tudományágakat képviselő osztályok sem tüntetik fel, hogy egyes tudományszakok milyen tudományterülethez tartoznak. Létezik ugyan egy tudományági nomenklatura is (<http://mta.hu/doktori-tanacs/tudomanyagi-nomenklatura-106809>), amely a tudományterületi osztályozásra szintén nem tér ki. A Földtudományok Osztálya mindenesetre ezt írja honlapján:

„A földtudomány célja megérteni a teljes földi rendszer múlt-, jelen- és jövőbeli viselkedését. Fontos integráló szerepe van nemcsak a társadalomtudományi, valamint az élő és élettelen természettudományi területek között, hanem egyben a fizika, kémia és biológia módszereinek alkalmazása révén az egész Föld és emberiség történetének, jelenének és várható fejlődési irányainak kutatásában is.”

A fenti definícióból tehát az következik, hogy a Földtudományok Osztálya nemcsak természettudományi kutatási kérdésekre fókuszál, hanem társadalomtudományi problémákat is vizsgál, vagyis az osztály kutatási tevékenysége (csakúgy, mint maga a földtudományok tudományág) multidiszciplináris (vagy interdiszciplináris). Konkrétan ugyan nem tűnik fel, hogy a különböző kutatási területek mely bizottságok prioritásai, de a nevéből adódóan feltételezhető, hogy a Társadalom-földrajzi Bizottság tagjai hivatottak a földtudományok társadalomtudományi kérdéseit tisztázni. Az osztályon belül a társadalom-földrajz sajátos helyzetét tükrözi az osztály doktori ügyrendje is, amely tartalmazza az MTA doktori cím megszerzésére irányuló tevékenység menetrendjét, kritériumrendszerét. A dokumentum egyik pontja a doktori habitusvizsgálat tudánymérési követelményei, amely szerint az egyes szakterületek három nagy csoportba tartoznak, és míg két, jellemzően természettudományos irányultságú csoportban hat, illetve három szakterület (diszciplína) található, addig a harmadikban kizárólag a társadalomföldrajz. Bármennyire is multidiszciplináris tehát a földtudományok tudományág, a társadalomföldrajz meglehetősen egyedi kategória benne.

Tovább bonyolítja a képet, hogy az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályán belül működő Regionális Tudományok Bizottsága tagjai között is találhatóak társadalomföldrajzot művelők (Földtudományok PhD-vel rendelkezők), akik egyébként társadalomföldrajzi kutatási témákkal (is) foglalkoznak. A regionális tudományok viszont egyértelműen társadalomtudománynak számít (lásd részletesen PROBÁLD F. 2007), még akkor is, ha a „földrajzi tér” hangsúlyosabban jelenik meg benne, mint az osztály többi diszciplináinak esetében.

Közelsük meg azonban a kérdést egy másik irányból, és nézzük meg, hogy a geográfus szakképzettséget (amely a társadalomföldrajzot művelők általános alapvégzettsége) milyen a tudományterületi besorolása. Az alapképzési (BSc) és mesterképzési (MSc) szakok képzési és kimeneti követelményeit a 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet tartalmazza. A rendelet szerint a geográfus szakképzettséget (angolul Geographer) nyújtó földrajz alapképzési szak a természettudományi képzési területhez tartozik csakúgy, mint a geográfus mesterképzési szak, amelynek a szakképzettsége az okleveles geográfus (angolul szintén Geographer). A BSc és az MSc szinten is megtalálhatóak különböző specializációk, amelyek viszont döntően természettudományi, vagy társadalomtudományi beállítottságúak, így például az alapképzésben a *terület- és településfejlesztés* specializáció, a *regionális elemzés* specializáció és a *turizmus* specializáció inkább társadalomtudományi, míg a *táj- és környezetföldrajz* specializáció és a *geoinformatika* specializáció inkább természettudományi orientáltságú (mindamellet, hogy a szakmai törzsanyagban a kifejezetten természettudományi és társadalomtudományi ismeretek is megjelennek). Létezik azonban egy, szintén a természettudomány képzési területhez rendelt földtudományi alapképzési szak is, amelynek elvégzése után a földtudományi kutató (angolul Earth Scientist) szakképzettség szerezhető meg. A szak hallgatói pedig olyan specializációk közül választhatnak, mint például a *geológia*, a *geofizika*, a *meteorológia* és a *csillagászat*, amelyek azután MSc szinten teljeshedhetnek ki (pl. a geofizikus mesterképzési szakon, vagy a csillagász mesterképzési szakon).

A végzettségek áttekintése után sem lett sokkal tisztább a kép, bár az talán megállapítható, hogy a majdani társadalomföldrajzzal foglalkozó kutatók alapvetően a földrajz alapképzési szak és (nem feltétlenül kötelező ráépüléssel) a geográfus mesterképzési szak társadalomtudományi orientáltságú specializációinak valamelyikén szerezhetnek oklevelet. A képzési és kimeneteli követelményekről szóló rendelet azt viszont világosan leszögezi, hogy a földrajz alapképzési szak és a geográfus mesterképzési szak is a természettudományi képzési területhez tartozik.

Az eddig vázolt tudomány-rendszertani osztályozási útvesztőket a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB) vonatkozó iránymutatásai sem egyenesítik ki. A MAB a „Tudományágak vs. mesterszakok rendszere doktori iskolák létesítéséhez” című rendszertani útmutatójában a geográfus mesterképzési szakot a földtudományok tudományághoz (doktori iskolák), azt pedig a természettudományok tudományterülethez (doktori tanácsok) sorolja. Ám ugyanitt azzal is találkozhatunk, hogy a geográfus mesterképzési szak a regionális tudományok tudományághoz is tartozik, amelyet viszont a társadalomtudományok tudományterülethez soroltak. A geográfus MSc végzettséggel rendelkező szakemberek tehát doktori képzésben természettudományok és társadalomtudományok területén is folytathatják tanulmányaikat. A gordiuszi csomót tehát a MAB sem vágta át: a társadalomföldrajzot művelők (vagyis a megfelelő specializációt elvégző geográfusok) lehetnek természettudósok, de lehetnek társadalomtudósok is, függetlenül attól, hogy egyébként közel hasonló jelenségek kutatását tűzik ki célul.

Próbálkozzunk meg egy újabb irányból megközelíteni az alapkérdést: Vajon az egyetemi struktúrában hol helyezkednek el azok a tanszékek, amelyek a geográfus hallgatók társadalomföldrajzi irányultságú tárgyait oktatják, illetve a társadalomföldrajzi kutatásokkal foglalkoznak? Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) a Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék és a Regionális Tudományi Tanszék is a Természettudományi Karon működik a Földrajz és Földtudományi Intézet Földrajztudományi Központján belül. A Debreceni Egyetemen (DE) a Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék a Földtudományi Intézet része, amely viszont a Természettudományi és Technológiai Kar szervezeti egysége. A Pécsi Tudományegyetemen (PTE) a Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, valamint a Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke is a Földrajzi Intézet szervezeti keretein belül működik, amely az egyetem Természettudományi Karán található. A Szegedi Tudományegyetemen (SZTE) a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszék a Földrajzi és Földtudományi Intézet része, amely a Természettudományi és Informatika Kar egysége. Nincs tehát meglepetés: a négy hazai tudományegyetemen (ELTE, DE, PTE, SZTE) a társadalomföldrajzot (továbbá a regionális tudományt is) gesztoráló tanszékek a különböző nevű intézetek közbeékelődésével a természettudományi karok részei.

Végül nézzünk meg egy utolsó alternatívát. Az MTA Könyvtárának Repozitóriuma, vagyis a REAL szakterületi osztályozási rendszere szerint a földrajz nem tartozik sem a természettudományokhoz (Q főcsoport), sem a társadalomtudományokhoz (H főcsoport), hanem önálló főcsoportot alkot (G főcsoport). Igaz ez egy meglehetősen összetett, inhomogén csoport, amelybe a földrajz mellett többek között olyan címszavak tartoznak, mint az antropológia, a turizmus, a geodézia, vagy a tengerkutatás. A REAL-ban azonban létezik egy QE alcsoport is, amely a földtudományokat (pl. geofizika, meteorológia, kőzetan) tartalmazza, és amely – betűkódjából adódóan – része a természettudományok főcsoportnak. A REAL tehát a földrajzi kutatások eredményeként született publikációkat nem a földtudományokhoz, és így nem a természettudományokhoz sorolja, igaz nem is helyezi a társadalomtudományok alá.

Vonjuk tehát le a konklúziót: általánosságban az állapítható meg, hogy a hazai gyakorlat szerint a társadalomföldrajz ugyan alapvetően társadalomtudományi orientáltságú kutatásokkal foglalkozó diszciplína, amely a földtudományok tudományághoz és azon keresztül a természettudományok tudományterülethez tartozik. Az egyetlen kivételt a REAL repozitórium tudományterületi osztályozási rendszere jelenti, amely a földrajzot (általában véve, de vélhetően a társadalomföldrajzot is magában foglalva) nem sorolja a természettudományok közé. Bár a REAL tudományterületi besorolása kevéssé tekinthető a hazai tudományos életben mérvadónak (szemben az MTA, a MAB és az egyetemek releváns besorolásaival) mégis ebből a szempontból a legközelebb jár a nemzetközi gyakorlathoz.

A nemzetközi gyakorlat

Kezdjük egy látszólag triviális kérdéssel: mi a földrajz (geography), tehát hogyan értelmezik nemzetközi szinten a földrajzot, mint tudományos szakterületet? Szükségtelen és végeláthatatlan elméleti elemzések helyett a következőkben mindössze néhány enciklopédia általános definícióját tüntettem fel:

National Geographic Society: „A földrajz célja a helyek, illetve az emberek és környezetük kapcsolatának tanulmányozása. A geográfusok vizsgálják mind a földfelszín fizikai tulajdonságait, mind a rajta élő emberi társadalmat. Feladatuk továbbá az emberi kultúra és a természeti környezet interakciójának vizsgálata, illetve annak feltárása, hogy a Földön a különböző helyeknek milyen hatásuk van az emberekre.”

Merriam-Webster Dictionary: „A földrajztudomány a földfelszín változatos fizikai, biológiai és társadalmi jellemzőinek leírásával foglalkozik.”

WorldAtlas: „A földrajz a Föld fizikai jellemzőivel és a környezettel, illetve az emberi tevékenységnek ezekre gyakorolt hatásával foglalkozó tudomány. A tárgya kiterjed továbbá az emberi populáció elterjedési mintáinak, a területhasználatnak, a rendelkezésre álló erőforrásoknak és az iparnak a tanulmányozására is.”

Encyclopædia Britannica: „A földrajz tanulmányozza az összetett környezetet, továbbá a helyeket és tereket a Föld felszínén, valamint ezek interakcióit. Választ keres arra a kérdésre, hogy a dolgok miért olyanok amilyenek, és hol helyezkednek el. A földrajz betekintést nyújt olyan fontosabb aktuális témákba, mint a globalizáció és a környezeti változás, továbbá részletes magyarázattal szolgál a helyi különbségekre.”

Ezekből a definíciókból is kitapintható a földrajz multidiszciplináris jellege, vagyis az a tény, hogy a földrajz a természettudományok és a társadalomtudományok ötvözése. Nézzük meg, hogy vajon mit mondanak a fontosabb külföldi képzőhelyek a földrajzról?

Oxfordi Egyetem (Egyesült Királyság): „A földrajz összetett diszciplína, amely átível a művészeteken, a társadalom- és a természettudományokon, széles spektrumú képzést biztosít olyan aktuális témákban, mint a környezeti változások, a regionális és globális egyenlőtlenségek, illetve a globális gazdaság és társadalom átalakulása.”

Kaliforniai Egyetem, Berkeley (Egyesült Államok): „A földrajz a Föld felszínét alkotó minták és folyamatok kutatása. A földrajz széles spektrumú kutatási terület, amely kiterjed a gleccserek, a klímaváltozás, a mezőgazdaság eredetének, a növényi élet evolúciójának, a városok kultúrájának és a globális gazdaság dinamikájának tanulmányozására.”

Victoriai Egyetem (Kanada): „A földrajz egy integráló környezeti diszciplína, amelynek központi kérdése, hogyan hatunk a természetes világra, és az hogyan hat ránk? Mivel a földrajz interdiszciplináris terület, a problémákat változatos szemszögből vizsgáljuk, amely kiterjed a természettudományi, a társadalomtudományi és a bölcsészettudományi megközelítésekre.”

A fenti példákat a végtelenségig lehetne folytatni, a végeredmény akkor is hasonló lenne: a földrajz egyszerre fókuszál és igyekszik választ adni természettudományi és társadalomtudományi problémákra. Ez lényegében és nagy vonalakban a hazai gyakorlat erősíti meg, miszerint a földrajz komplex, több tudományterületet integráló tudományos diszciplína, amelyben – lévén, hogy társadalmi témákat is érint – a társadalomföldrajznak helye van. Ugyanakkor az alapkérdésünkre, mármint hogy a társadalomföldrajz a természettudományokhoz vagy a társadalomtudományokhoz tartozik-e; a fenti definíciókkal sem kaptunk választ. Az kiderült ugyan, hogy a társadalomföldrajz szerves része a földrajznak, de akkor az a kérdés merül fel, hogy az interdiszciplinárisnak nevezhető földrajztudomány milyen tudományterülethez tartozik? Mielőtt bármit is kategorikusan

kijelentenék, vizsgáljuk meg, hogy a földrajzot a nemzetközi szervezetek, adatbázisok, tudományos kiadók (tehát nem a definíciót viszonylag szabadon értelmező és az általuk folytatott képzésekhez mérten önmagukra szabó egyetemek) hogyan definiálják, és milyen tudományterületekhez sorolják. Ez ugyanis közelebb visz ahhoz, hogy realisan tisztázzuk a társadalomföldrajz tudományterületi klasszifikációjának kérdését.

Nézzük elsőként a két meghatározó indexelő adatbázis, a Web of Science (Clarivate Analytics) és a Scopus (Elsevier) tudományterületi osztályozási rendszereit. A Web of Science (WoS) a folyóiratokat négy indexelő adatbázisban listázza, ezek a Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), a Social Sciences Citation Index (SSCI), az Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) és az Emerging Sources Citation Index (ESCI). Ezek közül az első kettőnek van jelentősége, hiszen a SCI-EXPANDED alapvetően természettudományi, élettudományi és egészségtudományi folyóiratokat indexel, míg a SSCI döntően társadalomtudományokra fókuszáló lapokat listáz. Számunkra nem releváns az A&HCI, amely a művészetek és bölcsészettudományok folyóiratait tartalmazza, illetve a több tudományterület lapjait indexelő ESCI, amelynek folyóiratai még nem kerülnek be a Journal Citation Reports-ba (JCR), tehát nem rendelkeznek impactfaktorral. A SCI-EXPANDED és a SSCI is a folyóiratokat különböző kutatási kategóriákhoz rendeli, ezekben a kategóriákban válnak kereshetővé a folyóiratok a JCR-ben. A kérdés tehát az, hogy hol a helye a földrajznak, melyik adatbázisban jelenik meg a diszciplína neve? A válasz erre a kérdésre pedig az, hogy mindkettőben. A WoS a földrajz diszciplínát ketté választja, a SCI-EXPANDED-be sorolja a döntően természetföldrajzi (geography, physical) folyóiratokat, míg a döntően társadalomföldrajzi (geography) folyóiratokat az SSCI-ben tűnnek fel. Ezek mellett létezik egy multidiszciplináris földtudományok (geosciences, multidisciplinary) kategória is, amelynek folyóiratait szintén a SCI-EXPANDED indexeli. Amit viszont mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a WoS szerint a földrajz (geography) a társadalomföldrajzot fedi le, folyóiratait így a társadalomtudományi lapok indexelésére szolgáló SSCI-be sorolták be. Persze ez a megközelítés sem teljesen egyértelmű, ugyanis a társadalomföldrajznak értelmezhető „földrajz kategóriában” egyes környezettudományi folyóiratok is szerepelnek, amelynek az az oka, hogy a folyóiratoknak kvázi önmaguknak kell definiálniuk saját tudományterületi hovatartozásukat.

A másik nagy indexelő adatbázis az Elsevier tulajdonában álló Scopus. A Scopus 27 fő kutatási területbe sorolja a folyóiratokat, amelyek közül számunkra kettő lényeges: a föld- és bolygótudományok (Earth and planetary sciences), valamint a társadalomtudományok (social sciences). Az előbbibe tartoznak a fizikai földtudományok (összesen 13 alcsoportban), így például a geológia, geofizika, paleontológia, rétegtan, míg utóbbiban (összesen 23 alcsoportban) társadalomtudományi diszciplínák szerepelnek, többek között a közlekedéstudományok (transportation), a településtudományok (urban studies), illetve az ún. földrajz, tervezés és fejlesztés (geography, planning and development). A földrajz tehát nem önálló alcsoport, mellette szerepel a hozzá közel álló tervezés és fejlesztés, a lényeg azonban az, hogy a földrajz (mint geography) a társadalomtudományok tudományterület része. A Scopus tudományterületi osztályozási rendszerében a természetföldrajz önállóan nem is létezik, a terület összes lapja a föld- és bolygótudományok különböző alcsoportjaiban szerepel. A Scopus klasszifikációs rendszerét használja a Scimago Journal & Country Rank adatbázis is, amely a folyóiratok SJR alapján történő rangsorolását és kvartilis besorolását végzi, és amelynek folyóirat minősítését a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) is átvette (Soós S. 2017). Akár azt is kijelenthetjük, hogy az MTMT a Scimago közbeekelésével a Scopus tudományterületi osztályozási rendszerét alkalmazza.

A két legbefolyásosabb indexelő adatbázis tehát a földrajz (geography) szakterület alatt a társadalomföldrajzot (vagy legalábbis a földrajzot természetföldrajz nélkül) érti, követ-

kezésképpen a társadalomtudományokhoz (social sciences) sorolja. Mivel a Scopus az Elsevier birtokolja, nyilvánvaló, hogy az Elsevier által kiadott folyóiratok is követik a Scopus tudományterületi osztályozását. Az Elsevier persze csak az egyike (igaz a legnagyobbika) azoknak a kiadóknak, amelyek a meghatározó tudományos folyóiratokat publikálják.

A Taylor & Francis a folyóiratokat 30 főcsoportba sorolja, külön főcsoportnak számít a földtudományok (Earth sciences) és külön főcsoportnak a földrajz (geography) is. Minden főcsoporton belül található alcsoportok, a földtudományoknak viszont csak egy alcsoportja van: a földtudományok. Ezzel szemben a földrajz főcsoport több alcsoporttal is rendelkezik, amelyek közül kettő fontos: a természetföldrajz (physical geography), illetve az emberföldrajz (human geography). Jelen tanulmányban nem cél részletesen kifejteni, mi az összefüggés és a különbség az emberföldrajz és a társadalomföldrajz (social geography) között, a hazai gyakorlatra vonatkoztatva ezt részletesen tárgyalja TÓTH J. (szerk.), 2014. A nemzetközi gyakorlatban elfogadott definíció szerint a természetföldrajztól (physical geography) alapvetően az emberföldrajz válik el, utóbbinak a része a társadalomföldrajz (lásd GREGORY, D. et al. [eds.] 2009). Mindenesetre az Elsevierrel szemben a Taylor & Francis a földrajzot – mint ahogyan egyetlen más diszciplínát sem – nem sorolja magasabb szinten álló tudományterületi csoportokba.

A Taylor & Francis kiadóval szemben a Wiley sokkal közelebb jár az Elsevier klaszifikációjához: a földrajzot ugyanis a társadalom- és viselkedéstudományok (social & behavioral sciences) csoportba helyezi. Létezik azonban egy másik csoport is, az ún. föld-, űr- és környezettudományok (Earth, space & environmental sciences), és ez az, amelyik tartalmazza a természetföldrajz profilú folyóiratokat. Lényegében hasonló rendszert alkalmaz a Springer is: a földrajz a társadalomtudományok (social sciences) területen belül található, míg a természetföldrajzzal (amely önállóan nincs nevesítve) is foglalkozó diszciplínák a földtudományok (Earth sciences) területén helyezkednek el.

Mondhatjuk persze, hogy ezekben az esetekben (indexelő adatbázisok, tudományos kiadók) pusztán a folyóiratok tudományterületi osztályozásáról van szó, és nem a tudományos diszciplínák tudományterületi klaszifikációjáról, így tehát nézzünk meg néhány újabb nemzetközi osztályozási rendszert.

Az ANVUR (Agenzia Nazionale di Valutazione del Sistema Universitario e della Ricerca) az *olasz* egyetemek minősítését végző nemzeti szervezet, amely rendelkezik egyfajta tudományterületi osztályozási rendszerrel. Az ANVUR a földrajzot három tudományághoz sorolja, „physical”, vagyis fizikai jelzővel a földtudományokhoz, jelző nélkül pedig egyrészt a történelem és filozófia tudományokhoz, másrészt a közgazdaságtan és statisztika tudományokhoz. Az ANVUR rendszerében létezik egy önálló társadalomtudományok tudományág is, amelyben beletartozik a településtudományok diszciplína, nemzetközi szinten a társadalomföldrajz egyik fontos rokontudománya (egyes klaszifikációkban annak résztudománya). Az ANVUR tehát tudományágakban gondolkodik, a hazai gyakorlatban tudományterületként értelmezett társadalomtudományokat tudományágak szintjére helyezi, természettudományokkal pedig nem számol. A földrajztudomány nem természettudományi orientáltságú része viszont nem a társadalomtudományokhoz került, hanem a történelem és filozófia tudományokhoz, amely más osztályozási rendszerekben (lásd pl. WoS) tudományágként a társadalomtudományok tudományterület része.

Az Ausztrál Statisztikai Hivatal által kidolgozott tudományterületi osztályozási rendszer, az ANZSRC (Australian and New Zealand Standard Research Classification) *Ausztrália és Új-Zéland* hivatalos minősítő rendszere. Az ANZSRC a tudományos diszciplínákat négy főszektorba és azokon belül 39 divízióba sorolja. A természetföldrajz (physical geography) a földtudományok (Earth sciences) divízióba tartozik, míg az emberföldrajz

(human geography) a társadalomtudományok (studies in human society) divízióba. Ez emberföldrajz szubdivízió (is) több alcsoportból áll, magában foglalja a társadalom- és kultúrföldrajzot, a turizmusföldrajzot, a gazdaságföldrajzot, és a település- és regionális tudományt (a tervezés kivételével).

A *kínai* oktatási minisztérium által elkészítette tudományterületi osztályozási rendszerben (China Subject Categories – CSC) a földrajztudomány ugyan kettéválik földrajzra (geography) és természetföldrajzra (physical geography), ám mindkét részdiszciplínát a természettudományok tudományterülethez (natural sciences) sorolták. Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy a CSC főcsoport szinten nem nevesíti külön a társadalomtudományokat, helyette a társadalomtudományi kérdésekkel is foglalkozó diszciplínát más főcsoportokhoz sorolja, például az interdiszciplináris társadalomtudományokat a jog főcsoporthoz, a társadalmi jelenségeket matematikai modellekkel leíró diszciplínát a természettudományokhoz, továbbá a társadalomtudományokat „biomedical” jelzővel az orvostudományokhoz. A társadalomtudományok relatív alulreprezentáltsága a CSC-ben persze arra is visszavezethető, hogy Kínában a társadalomtudományok nem tartozik a preferált tudományok közé, sem a központi kormányzat részéről (ideológiai okok miatt), sem a kutatók részéről (a társadalomtudományi folyóiratok relatíve alacsonyabb impaktfaktora miatt nehezebb az előrelépés a karrierlétrán) (ZHOU P. et al. 2009).

Brazília tudományterületi osztályozási rendszerét a FAPESP készítette el, amely São Paulo állam kutatási alapítványa. Ebben a rendszerben a természetföldrajz (physical geography), kilenc egyéb diszciplínával együtt a földtudományok (geosciences) kategória alatt található, míg a földrajz (geography) önálló csoportot alkot. A földtudományok csoport viszont az úgynevezett egzakt és földtudományok (exact and Earth sciences) főcsoport része, míg a földrajz csoport a bölcsészet- és társadalomtudományok (humanities and social sciences) főcsoportba került.

Az *Egyesült Királyságban* az angol, a skót, a walesi és az észak-ír felsőoktatási tanácsok meghatározott időpontokban, általában 3-5 évente közösen értékeli az országban folytatott tudományos kutatásokat (research assessment exercises – RAE), és az alapján állapítanak meg egy egységes tudományterületi osztályozási rendszert. A 2012-es felülvizsgálat eredménye szerint a földrajztudomány kettéválik természetföldrajzra (physical geography) és földrajzra (geography), és mindkettő – öt további diszciplínával, többek között a településtudományokkal (urban studies) együtt – a földrajz, környezettanulmányok és archeológia főcsoportba (geography, environmental studies and archaeology) található. Ugyanakkor 15 földtudományi diszciplínát, pl. a geokémia és geofizika, a geológia, a limnológia, az ásványtan, sorolnak az ún. Földi rendszerek és környezettudományok (Earth systems and environmental sciences) főcsoportba. A RAE rendszerében a társadalomtudományok nem képeznek önálló főcsoportot (a klasszifikációs módszer nagyon hasonlít a kínaihoz, pontosabban fordítva), helyette a társadalomtudományoknak tekinthető diszciplínák önmagukban alkotnak főcsoportokat (pl. jog, politika és nemzetközi tanulmányok, szociológia). Az okok vonatkozásában viszont éppen ellentétes a helyzet, mint Kínában, ugyanis míg Kínában (és általában a kelet-ázsiai országokban) a társadalomtudományok alulreprezentáltak a nemzeti tudományok között, addig az Egyesült Királyságban (és általában az angolszász országokban, különösen az Egyesült Államokban) magasan felülreprezentáltak (CSOMÓS 2018).

Japánban a KAKEN (angolul Database of Grants-in-Aid for Scientific Research) adatbázis készítette el a tudományterületi klasszifikációt, amely az európai és amerikai osztályozási rendszerekhez képest, sőt még a (részben brit szisztémán alapuló) kínai rendszerhez képest is merőben szokatlan elemeket tartalmaz. A földrajztudomány természetesen a KAKEN-ben és kettébontva tűnik fel, a természetföldrajz (physical geography)

a környezettudomány (environmental science) csoportba tartozik, míg a földrajz (geography) önmagában alkotja a földrajz csoportot, továbbá szerepel két másik csoportban is: a társadalmi és biztonsági rendszer tudomány (social/safety system science) csoportban, és az emberföldrajz (human geography) csoportban. Ez utóbbi csoport azért is érdekes, mert a releváns diszciplínákon kívül (pl. településtudományok, demográfia) olyan, más osztályozási rendszerekben mérnökiként számon tartott diszciplínákat is felsorol, mint az építészet (architecture), vagy az építőmérnöki (civil engineering) tudományok (utóbbi direkt angol fordítása egyébként kultúrmérnök lenne, amely sokkal kifejezőbben tükrözi az építőmérnöki tudomány tényleges tartalmát, mint a Magyarországon használt építőmérnök elnevezés). A lényeg persze az, hogy a KAKEN a földrajzot az emberföldrajz csoportba (is) sorolja. Mint minden más esetben a KAKEN-ben is feltűnik egy fizikai földtudományokat rendszerező csoport, ez a föld- és bolygó tudományok (Earth and planetary sciences) csoport, amelybe beletartozik többek között a természetföldrajz (physical geography), a geológia, limnológia, vagy a paleontológia.

Az *Egyesült Államokban* a Chicagói Egyetemen működő Nemzeti Véleménykutató Központ (National Opinion Research Center – NORC) készített egy tudományterületi osztályozási rendszert a Nemzeti Tudományok Alapítványnak azzal a céllal, hogy a különböző doktori képzéseket egységesen osztályozni lehessen. A NORC rendszerében a diszciplínák tudományágakhoz, azok pedig tudományterületekhez tartoznak. A természettudományok (physical sciences) tudományterületen belül található meg az ún. geológia- és földtudományok (geological and Earth sciences) tudományág, amely a megszokott földtudományi diszciplínákat tartalmazza: geológia, geokémia, geofizika, stb. A földrajzot viszont nem. A földrajz (mármint a geography) ugyanis a társadalomtudományok között helyezkedik el a tudományágak szintjén és nem bomlik tovább diszciplínákra.

És végül következzen egy utolsó tudományterületi osztályozási rendszer, amelyet az *OECD* állított össze (Revised Field of Science and Technology Classification in the Frascati Manual). Ez az adatbázis azért is érdekes, mert a diszciplínákat eléggé egyértelműen közvetlenül a tudományterületekhez rendeli. A természetföldrajz (physical geography) a természettudományok (natural sciences) területhez tartozik, a földrajz (geography) pedig a társadalomtudományokhoz (social sciences). Természetesen az *OECD* adatbázisban is szerepel tudományági klasszifikáció, amely szerint a természetföldrajz a földtudományok és kapcsolódó környezettudományok (Earth and related environmental sciences) tudományág, míg a földrajz – szokásos rokontudományaival (mint pl. a településtudományok, vagy a közlekedéstudományok) együtt – a társadalom és gazdaság földrajz (social and economic geography) tudományág része.

Szubjektív összefoglalás

A tanulmány alapkérdése az volt, hogy a társadalomföldrajz, mint tudományos diszciplína hol helyezkedik el a hazai és hol a külföldi/nemzetközi tudomány-rendszertani osztályozásokban: vajon a társadalomtudományok, vagy a természettudományok részét képezi-e. A kérdésre nem teoretikus választ kerestem, hanem inkább praktikusait, tehát a tanulmány nem a miértek megválaszolásáról és a mélyebb összefüggések feltárásáról szól, hanem pusztán a tények rögzítéséről. A tények pedig a következők:

Nemzetközi viszonylatban (pl. *OECD*, tudományos kiadók, adatbázisok) és a tudomány fősodrába tartozó országokban (pl. Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Kína, Japán) a társadalomföldrajz rendszertani helye minden más társadalmi jelenséget vizsgáló rokonterületével együtt a földrajz szakterületen belül van, ugyanakkor a természetföldrajz (ame-

lyet fizikai földrajz néven tartanak számon) nem része a földrajznak. A természetföldrajz ugyanis a legtöbb esetben a földtudományok alá tartozik, amelybe következésképpen nem tartozik bele a földrajz. A társadalomföldrajzot is magában foglaló földrajz tehát hozzávetőleg egy hierarchia szinten helyezkedik el a földtudományokkal, és míg előbbi az emberi társadalommal kapcsolatos kérdésekre fókuszál (beleértve többek között a településeket, a gazdaságot, a közlekedést), addig utóbbi természeti jelenséget igyekszik magyarázni. Ebből logikusan következik, hogy a földrajzot döntően a társadalomtudományokhoz, míg a földtudományok a természettudományokhoz sorolják. Persze nem állíthatjuk, hogy ettől a sémától nincsenek eltérések, de összességében az a konklúzió vonható le, hogy a tudomány fősodrába tartozó országok osztályozási rendszereiben a társadalomföldrajzot társadalomtudományi diszciplínaként tartják számon.

Ezzel szemben Magyarországon a társadalomföldrajz a földtudományok tudományágon keresztül része a természettudományoknak. A természetföldrajz, és minden más tudományág (geofizika, geokémia, meteorológia, stb.) egy hierarchia szinten áll a társadalomföldrajzzal, ugyanakkor a földrajz nem képez önálló tudomány-rendszertani kategóriát, tartalmilag pedig nem egyezik meg a földrajz angolszász definíciójával.

Az alapkérdésre röviden válaszolva tehát a külföldi (főleg az angolszász és az azt adaptáló), illetve a nemzetközi (köszönhetően a tudomány angolszász dominanciájának) tudomány-rendszertani osztályozásokban a társadalomföldrajzot társadalomtudományi diszciplínaként tartják számon, míg Magyarországon a természettudományok között található meg.

De vajon mi a jelentősége annak, hogy technikailag milyen diszciplínának számít a társadalomföldrajz, mi értelme kategorikusan kijelenteni, hogy a természettudományok, vagy a társadalomtudományok között van-e a rendszertani helye? Nagyon is sok. A tudományban kiélezett verseny folyik a forrásokért, ösztöndíjakért, a kutatók/oktatók versenyeznek a karrierlétrán történő előrelépésért, a fizetésemelést jelentő fokozatokért és címekért. A versenyt persze befolyásol(hat)ják szubjektív tényezők is, ám végső soron a hangsúly minden esetben a jelöltek tudományos teljesítményének kvázi objektívnek tekinthető metrikus értékelésén van. A társadalomföldrajzok pedig tudománymetriai szempontból kevésbé látványos, vagy inkább más jellegű eredményeket tudnak felmutatni, mint a földtudományok más diszciplínáinak képviselői. COOMES et al. (2013) nagyszabású kutatása pl. arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalomföldrajzot (a vizsgálatban human geography), illetve a természetföldrajzot (esetükben physical geography) művelők egyéni tudományos teljesítménye számos indikátor tekintetében roppantul eltér, és a mérleg nyelve nem a társadalomföldrajzosok felé billen. A természetföldrajzosok évente átlagosan kétszer annyi folyóiratcikket készítenek, mint társadalomföldrajzos társaik, amelyekre egyenként 40 százalékkal több hivatkozást is kapnak, továbbá a természetföldrajzosok átlagos *h*-indexe több, mint a duplája a társadalomföldrajzos kollégáiknak. A kutatás amerikai és kanadai földrajzosok körében készült, az adatok pedig a Web of Science SSCI és SCI adatbázisokból származtak, következésképpen minden folyóiratcikk impliktfaktorral rendelkezik (annak összegével nyilván nem is foglalkoztak). A számok és az arányok közötti különbségek valószínűleg Magyarországon is hasonlóak lehetnek, és megkockáztatható, hogy a földtudományok nem társadalomföldrajzos képviselőnek nagy része magasabb egyéni impliktfaktor értékkel is rendelkezik, mint társadalomföldrajzos társaik. A versenyben tehát még angolszász területen sem egyenlő eséllyel indulnak a különböző diszciplínák művelői, ám jegyezzük meg – és ez a lényeg! –, hogy a versenyhelyzet csak teoretikus, hiszen a természetföldrajz és a társadalomföldrajz formálisan is eltérő tudományterülethez tartozik.

Hogy pontosan milyen differencia létezik Magyarországon a földtudományok alá sorolt tudományágak művelőinek egyéni tudományos teljesítménye között az szisztematikus

vizsgálatok hiányában nem állapítható meg, bár a külföldi minták alapján óvatos következtetések azért levonhatók. Minden esetre egy mélyebb elemzés elkerülhetetlen, nemcsak a társadalomföldrajz jelenlegi tudományterületi besorolásának alternatívája miatt (ami vélhetően kőbévessett), de legalább az egyéni tudományterületi követelmények pontosítása érdekében (nem kizárva az impaktfaktor, vagy egyéb nemzetközileg is elfogadott tudományterületi mutató használatát).

CSOMÓS GYÖRGY

DE Műszaki Kar Építőmérnöki Tanszék, Debrecen

csomos@eng.unideb.hu

IRODALOM

- CSABA L. – SZENTES T. – ZALAI E. 2014: Tudományos-e a tudánymérés? Megjegyzések a tudánymetria, az impaktfaktor és MTMT használatához. – Magyar Tudomány 175.4. pp. 442–466.
- CSOMÓS GY. 2016: A magyarországi tudományos publikálás néhány sajátossága: következtetések egy indexelő adatbázis alapján. – Magyar Tudomány 177.2. pp. 226–235.
- CSOMÓS GY. 2018: A spatial scientometric analysis of the publication output of cities worldwide. – Journal of Informetrics 12.4. pp. 547–566.
- COOMES, O. T. – MOORE, T. – PATERSON, J. – BREAU, S. – ROSS, N. A. – ROULET, N. 2013: Academic Performance Indicators for Departments of Geography in the United States and Canada. – The Professional Geographer 65.3. pp. 433–450.
- ENYEDI GY. 2007: Vita: A társadalomföldrajz és a regionális tudomány. – Tér és Társadalom 21.2. pp. 133–140.
- GREGORY, D. – JOHNSTON, R. – PRATT, G. – WATTS, M. – WHATMORE, S. 2009: The Dictionary of Human Geography, 5th Edition. – Wiley-Blackwell, Hoboken, NJ.
- MÉSZÁROS R. 2006: A társadalomföldrajz és a regionális tudomány Magyarországon. – Magyar Tudomány 166.1. pp. 23–30.
- OECD, Revised Field of Science and Technology (Fos) Classification in the Frascati Manual. <http://www.oecd.org/science/inno/38235147.pdf>
- PROBÁLD F. 2007: Társadalomföldrajz és regionális tudomány. – Tér és Társadalom 21.1. pp. 21–33.
- SOÓS S. 2017: Az impaktfaktor után – mi történik a hazai tudományos kibocsátással a scimago journal rank bevezetésével? – Magyar Tudomány 178.5. pp. 583–593.
- SZEGEDY-MASZÁK M. 2015: Folyóirat vagy könyv: mérlegen a tudományos teljesítmény. – Magyar Tudomány 176.4. pp. 404–409.
- TÍMÁR J. 2001: A modern társadalomföldrajz szemlélete és módszerei. – In: NEMES NAGY J. (szerk.) Geográfia az ezredfordulón. Regionális Tudományi Tanulmányok 6. – ELTE Földrajz Tanszékcsoport, Budapest, pp. 49–60.
- TÓTH J. 2012: Aggódó sorok a magyar geográfiáról. – 1.1. pp. 3–15.
- TÓTH J. (szerk.) 2014: Általános társadalomföldrajz I-II. – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest.
- ZHOU, P. – THUIS, B. – GLÄNZEL, W. 2009: Is China also becoming a giant in social sciences? – Scientometrics 79.3. pp. 593–621.

18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról

Internetes hivatkozások:

National Geographic Society: <https://www.nationalgeographic.org/encyclopedia/geography/>

Merriam-Webster Dictionary: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/geography>

WorldAtlas: <http://www.worldatlas.com/geography.html>

Encyclopædia Britannica: <https://www.britannica.com/science/geography>

University of Oxford, Geography:

<https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses-listing/geography?wssl=1>

University of California at Berkeley, Geography:

<http://geography.berkeley.edu/graduate-studies/program-description/>

University of Victoria, Geography: <https://www.uvic.ca/socialsciences/geography/index.php>